

Wageningen Wetenschapswinkel

Voedseltuinen – Richting een weerbaar en inclusief voedselhulpsysteem van verse en lokale groenten en fruit

Auteurs
Dienke Stomph & Rosalie van Dam

Rapport 386
December 2022

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Colofon

Titel	Voedseltuinen – Richting een weerbaar en inclusief voedselhulpsysteem van verse en lokale groenten en fruit
Trefwoorden	Voedselhulp, Zorglandbouw, Voedseltuin, Voedselbank
Keywords	Food aid, care farming, Food Garden, Food Bank
Opdrachtgever	Stichting Fondsenbeheer Landbouw en Zorg
Projectuitvoering	Rosalie van Dam - projectleider Dienke Stomph - projectleider
Financiële ondersteuning	Wageningen Wetenschapswinkel
Begeleidingscommissie	Rein Veldhuis – Voedselbanken Nederland Maarten Fischer - Directeur Federatie Landbouw en Zorg Gerard Straver – Aanspreekpunt Wageningen Wetenschapswinkel Hilje van der Horst - Inhoudelijke expert voedselhulp WU Marjolein Elings - Inhoudelijk expert zorglandbouw WR En opdrachtgevers: John van den Hout-Sachs - Bestuurslid Stichting Fondsenbeheer Landbouw en Zorg Ellen Oomen, projectleider Zorgbelang Gelderland
Beeldverantwoording	De figuren zijn vervaardigd door de auteurs en de illustraties door Floortje van Osch (https://dashdotcomet.com/), tenzij anders aangegeven
Vormgeving	Wageningen University & Research, Communication Services
Druk	RICOH, 's-Hertogenbosch
Bronvermelding	Verspreiding van het rapport en overname van gedeelten eruit worden aangemoedigd, mits voorzien van deugdelijke bronvermelding
DOI	10.18174/583721

Wageningen, Wetenschapswinkel

Rapportnummer 386

Msc. Dienne Stomph en Dr. Rosalie van Dam
Wageningen, December 2022

Stichting Fondsenbeheer Landbouw en Zorg

Stichting Fondsenbeheer Landbouw en Zorg richt zich op het ontwikkelen van een kwalitatief sterke landbouw en zorg sector. Op boerderijniveau worden innovaties ondersteund die zich richten op het verbreden en verdiepen van het dienstenpakket voor huidige en nieuwe doelgroepen. Op regioniveau stimuleert de Stichting samenwerkingsverbanden tussen zorgboerderijen onderling. Tenslotte ondersteunt SFLZ op landelijk niveau onderzoek en ontwikkeling, gericht op kennis, innovatie en draagvlak.

Wageningen Environmental Research

Wageningen Environmental Research draagt door deskundig en onafhankelijk onderzoek bij aan het realiseren van een kwalitatief hoogwaardige en duurzame groene leefomgeving.

Wageningen Wetenschapswinkel

Postbus 9101
6700 HB Wageningen
(0317) 48 39 08
wetenschapswinkel@wur.nl

Maatschappelijke organisaties zoals verenigingen en belangengroepen, die niet over voldoende financiële middelen beschikken, kunnen met onderzoeksvragen terecht bij de Wageningen Wetenschapswinkel. Deze biedt ondersteuning bij de realisatie van onderzoeksprojecten. Aanvragen moeten aansluiten bij de werkgebieden van Wageningen University & Research: duurzame landbouw, voeding en gezondheid, een leefbare groene ruimte en maatschappelijke veranderingsprocessen.

Inhoud

Voorwoord	7
Samenvatting	8
Summary	10
1 Introductie	12
1.1 Aanleiding.....	12
1.2 Doelstelling en onderzoeksvragen	12
1.3 Onderzoeksaanpak.....	13
1.4 Leeswijzer	14
2 Actuele ontwikkelingen rondom transitie landbouw en voedselhulp.....	15
3 Waarden en spanningsvelden in voedselhulpsysteem van verse en lokale groenten en fruit	17
3.1 Verschillende waarden	17
3.2 Spanningsvelden in voedselhulp van verse en lokale groenten en fruit	18
3.3 Voorbeelden van meervoudige waarde creatie.....	19
4 Waarden en spanningsvelden in voedselhulpsysteem van verse en lokale groenten en fruit	21
4.1 Aanknopingspunten weerbaar voedselhulpsysteem van verse en lokale groenten en fruit....	21
4.2 Reflectie en discussie.....	22
Bronnen	23

Voorwoord

Mij is gevraagd het voorwoord bij dit onderzoek te schrijven. De eerste woorden die mij te binnen schieten zijn verleden, heden en toekomst. Het heden bestaat bij de gratie van het verleden en het verlangen naar de toekomst.

Onze stichting heeft opdracht gegeven tot dit onderzoek omdat wij het zo belangrijk vinden dat de kennis en ontwikkeling vanuit het verleden en de werkelijkheid van het nu instrumenten kunnen zijn om de richting van de toekomst te duiden. Leren door te ontwikkelen als het ware. Om bovenstaande meer poëtisch te omschrijven maak ik graag gebruik van een gedicht van de dichter Rutger Kopland, wat heet:

Enkele andere overwegingen

*Hoe zal ik dit uitleggen, dit waarom
wat wij vinden niet is
wat we zoeken?*

*Laten we de tijd laten gaan
waarheen hij wil,*

*En zie dan hoe weiden hun vee vinden,
wouden hun wild, luchten hun vogels,
uitzichten onze ogen*

en ach, hoe eenvoudig zijn raadsel vindt.

*Zo andersom is alles, misschien.
Ik zal dit uitleggen.*

Een mooiere uitnodiging om dit onderzoeksrapport te lezen kan ik mij niet voorstellen. Als opdrachtgever zijn wij blij dat, mede met de financiële en inhoudelijke support vanuit de Wetenschapswinkel van de WUR, dit onderzoeksproject mogelijk is geworden. Daarbinnen bedanken wij natuurlijk alle studenten die hieraan hebben meegewerkt, namelijk Céline Drieskens, Folake Kareem, Jiska Kranendonk, Annemieke Potze, Fanny Taralandu, Michelle van Iersel, Mirjam Zegers, Kira Ingenhoven, Fara Lledó San Mauro, Flavia Gardavsky, Thijmen van Loon, Lise Maibom, Laura Bosman, Merel Moorst en Raya Aldeeb. De onderzoeksbegeleiders Rosalie van Dam en Dienne Stomph voor hun inzet en betrokkenheid. De begeleidingscommissie bestaande uit: Rein Veldhuis, Maarten Fischer, Gerard Straver, Hilje van der Horst, Marjolein Elings. Ook wil ik van de gelegenheid gebruik maken om onze eigen projectleider Ellen Oomen te bedanken voor haar verbindende aanpak en enthousiasme.

Tot slot is het goed ook Stichting Doen te bedanken die vanaf de start al betrokken is geweest bij het 'concept vriendentuinen' en mede supporter was van dit onderzoek. Als Stichting hopen wij dat met dit rapport de toekomst van voedseltuinen meer richting heeft gekregen en vandaaruit een bijdrage kan leveren aan gezond en duurzaam voedsel.

John van den Hout-Sachs
Bestuurslid Stichting Fondsenbeheer Landbouw en Zorg

Samenvatting

Voedseltuinen zijn tuinen die voedselhulporganisaties voorzien van verse en lokale groenten en fruit. Oorspronkelijk waren dit specifiek tuinen van zorgboeren die de functie als *Voedseltuin* naast hun praktijk op de zorgboerderij uitvoerden onder de naam *Vriendentuinen*. Stichting Fondsenbeheer Landbouw en Zorg heeft de wetenschapswinkel gevraagd om te kijken naar manieren waarop hun concept *Vriendentuinen* duurzamer en veerkrachtig kon worden. In dit onderzoek hebben we deze vraag breder opgepakt door te kijken naar de *aanknopingspunten voor Voedseltuinen (zorglandbouw en vrijwillige Voedseltuinen)* en voedselhulporganisaties zoals de Voedselbank om een veerkrachtig en inclusief voedselhulpsysteem van verse en lokale groenten en fruit te creëren voor mensen in voedselonzekerheid.

Gebrek aan voedselzekerheid staat voor een gebrek aan sociale, financiële en fysieke toegang tot voedzame voeding die een actief en gezond leven ondersteunt (Silvis, Bergevoet & Dagevos, 2021). *Voedseltuinen* kunnen hier een bijdrage in leveren. Zo ondersteunen zij Voedselbanken en andere voedselhulporganisaties in het vergroten van het aanbod aan groenten, fruit en eieren.

Om erachter te komen hoe de veerkracht en inclusiviteit van het voedselhulpsysteem kan worden versterkt door *Voedseltuinen* zijn er twee ACT-groepen¹ aan de slag gegaan. Deze hebben ingezoomd op de multifunctionaliteit van zorgboeren en de organisatievormen van diverse voedselhulporganisaties. Hieruit bleek dat de organisatie van voedselhulp van versproducten die direct van het land komen niet zo vanzelfsprekend in de voedselhulpketen komen als de onverkochte of gedoneerde etenswaar uit supermarkten. Tegelijkertijd is het werk in Voedseltuinen zwaar en niet geschikt voor alle vrijwilligers en deelnemers van zorgboeren, verder is het soms lastig om voedsel te produceren dat voldoet aan de wensen en eisen van voedselhulpkanalen en de ontvangers. De verwachting dat enkel zorgboeren zelfstandig een structurele en grootschalige bijdrage konden leveren aan voedselhulpvoorziening in Nederland bleek op basis van deze twee rapporten onwaarschijnlijk. Wat daarnaast naar boven kwam is dat er vele andere vormen van *Voedseltuinen* en voedselhulporganisaties zijn die, samen met zorgboeren, mogelijk een substantiële verbetering teweeg kunnen brengen. Vervolgens zijn twee stagiaires aan de slag gegaan met het inventariseren van wensen en mogelijkheden en het organiseren van een workshop om met deze brede groep Voedseltuinen en Voedselhulporganisaties een leernetwerk te vormen.

Op basis van de rapporten van de ACT groepen en stagiaires zetten we in dit rapport een aantal bevindingen en lessen uiteen. Hierin gaan we specifiek in op de waarden die centraal staan voor de verschillende actoren in het voedselhulpsysteem zoals 'voedselhulp voor mensen in armoede', 'zinvolle dagbesteding' en 'experimenteren met alternatieve vormen van landbouw'. En trekken we lessen over de (on)mogelijkheid en noodzakelijkheid om samen te werken aan meervoudige waarden. Wat hierin met name nodig is, is verbondenheid van onderaf (bottom-up) en generieke ondersteuning in kennis en netwerkactiviteiten. Waarde creëer je namelijk samen en niet alleen. Overige principes voor de ontwikkeling van een veerkrachtig voedselhulpsysteem die wij van belang achten zijn: (1) mensen in hun kracht zetten (*empowering*) – dat gaat om initiatiefnemers, zorgboeren, vrijwilligers, maar ook over het betrekken en verbeteren van de positie van de ontvanger, (2) meervoudigheid versterken (*pluralizing*) – het onderkennen en waarderen van meervoudigheid in waarden, maar elkaar ook proberen te vinden op gedeelde waarden. Hierbij is het belangrijk om in het oog te houden dat er maatschappijbreed waarden worden gecreëerd, (3) noodzaak tot gezamenlijkheid (*collectivity*) – om een leernetwerk te vormen moet duidelijk zijn wat je aan elkaar kunt hebben.

¹ Academic Consultancy Training (ACT) is het grootste vak aan de WUR waarin studenten aan een real-life casus van een externe partner werken, en het is een verplicht vak in de meeste masteropleidingen die aan de WUR worden gegeven. In dit vak gaat een groep studenten met verschillende expertises aan de slag met een echte uitdaging.

Summary

Food Gardens are gardens that provide food aid organisations with fresh and local fruit and vegetables. Originally, these were specifically gardens of care farmers who carried out the function as Food Gardens alongside their care farm practice under the name *Vriendentuinen*. Stichting Fondsenbeheer Landbouw en Zorg asked the science shop to look at ways in which their concept of *Vriendentuinen* could become more sustainable and resilient. In this research, we took this question more broadly by looking at the starting points for Food Gardens (care agriculture and volunteer Food Gardens) and food aid organisations such as the Food Bank to create a resilient and inclusive food aid system of fresh and local fruits and vegetables for people in food insecurity.

Lack of food security represents a lack of social, financial and physical access to nutritious food that supports an active and healthy life (Silvis, Bergevoet & Dagevos, 2021). Food Gardens can contribute to this. For instance, they support Food Banks and other food aid organisations in increasing the supply of vegetables, fruits and eggs.

To find out how the resilience and inclusiveness of the food aid system can be strengthened by Food Gardens, two ACT groups² zoomed in on the multifunctionality of care farmers and the organisational forms of various food aid organisations. This showed that organising food aid from fresh produce straight from the land is not as natural in the food aid chain as unsold or donated food from supermarkets. At the same time, the work in Food Gardens is hard and not suitable for all volunteers and participants from care farmers, further, it is sometimes difficult to produce food that meets the needs and requirements of food aid channels and the recipients. The expectation that only care farmers could independently make a structural and large-scale contribution to food aid provision in the Netherlands turned out to be unlikely on the basis of these two reports. What emerged in addition was that there are many other forms of Food Gardens and food aid organisations that, together with care farmers, could potentially bring about a substantial improvement. Two interns then set to work identifying needs and opportunities and organising a workshop to form a learning network with this broad group of Food Gardens and Food Aid Organisations.

Based on the reports of the ACT groups and interns, we set out in this report a number of findings and lessons. We specifically address the values that are central to the various actors in the food aid system such as 'food assistance for people in poverty', 'meaningful care farm activities' and 'experimenting with alternative forms of agriculture' and draw lessons about the (im)possibility and necessity of working together on multiple values. What this particularly requires is bottom-up commitment and generic support in knowledge and network activities. After all, value is created together, not alone. Other principles for the development of a resilient food aid system that we consider important are: (1) *empowering* - this concerns initiators, care farmers, volunteers, but also involving and improving the position of the recipient, (2) *pluralising* - recognising and valuing the plurality of values, but also trying to find each other on shared values. Here it is important to keep in mind that society-wide values are created, (3) *collectivity* - to form a learning network, it must be clear what you can gain from each other.

² Academic Consultancy Training (ACT) is the biggest course at WUR where students get to work on real cases from external partners, and it is a compulsory course in most Master's programs offered at WUR. In this course, a group of students with different expertise get a real challenge and become consultants for a real case owner.

1 Introductie

1.1 Aanleiding

Steeds meer mensen in Nederland leven in voedselonzeekerheid. De fysieke, sociale en met name economische toegang tot voldoende, veilig en gezond voedsel is niet voor iedereen vanzelfsprekend. Daarnaast zijn er grote uitdagingen rondom landbouw en biodiversiteit, maar ook rondom sociale uitsluiting en inclusie die nopen tot nieuwe vormen van voedsel- en voedselhulpsystemen (Kliem & Sievers-Glotzbach, 2021). Voedseltuinen, in dit onderzoek (zorg)boeren die voedsel doneren en vrijwillige Voedseltuinen, willen hierbij van waarde zijn door via verschillende voedselhulporganisaties (meestal Voedselbanken) mensen in voedselonzeekerheid toegang te geven tot verse en lokale groenten en fruit.

Het startpunt van dit onderzoek was een focus op het versterken van het concept 'Vriendentuinen' naar aanleiding van een vraag van Stichting Fondsenbeheer Landbouw en Zorg. Vriendentuinen zijn zorgboerderijen die ook verse producten doneren aan voedselhulporganisaties (meestal Voedselbanken) met het doel de voedselonzeekerheid te verminderen. Zoals alle zorgboeren zijn *Vriendentuinen* multifunctioneel aangezien ze betekenis voor zorg (dagbesteding, inclusie) en landbouw (alternatieve landbouwvormen) integreren, naast deze rollen dragen ze ook bij aan voedselhulpvoorziening (zero hunger). Gedurende het onderzoek werd duidelijk dat de doelgroep van Vriendentuinen relatief smal was en veel uitdagingen kende. Zorgboeren hebben te maken met complexiteit en multifunctionaliteit, en veelal ook een groep deelnemers die niet altijd gebaat zijn bij het zelf verbouwen van voedsel. Om Vriendentuinen tot een veerkrachtig en haalbaar concept te laten ontwikkelen was het verstandig in te steken op een breder netwerk en breder concept. Daarnaast bleken er ook andere groepen vrijwilligers en volkstuinverenigingen bezig te zijn met de voorziening van verse en lokale producten voor mensen in voedselonzeekerheid. Dit was aanleiding om het onderzoek breder in te zetten. We spreken nu dan ook van *Voedseltuinen* en een weerbaar en inclusief voedselhulpsysteem voor lokale en verse groenten en fruit voor mensen in voedselonzeekerheid.

1.2 Doelstelling en onderzoeksvragen

Deze eindrapportage van het wetenschapswinkelproject rondom Voedseltuinen beoogt inzicht en advies te bieden aan Stichting Fondsenbeheer Landbouw en Zorg, maar ook aan het netwerk en de beweging rondom (zorg)boeren die ook voedselhulp bieden, vrijwillige Voedseltuinen en organisaties die een rol hebben in de distributie zoals Voedselbanken over hoe er een inclusief en veerkrachtig voedselhulpsysteem voor lokale en verse groenten en fruit kan ontstaan voor mensen die in voedselonzeekerheid verkeren.

De centrale vraag in deze rapportage: *Wat zijn aanknopingspunten voor Voedseltuinen (zorglandbouw en vrijwillige Voedseltuinen) en voedselhulporganisaties zoals de Voedselbank om een veerkrachtig en inclusief voedselhulp systeem van verse en lokale groenten en fruit te creëren voor mensen in voedselonzeekerheid?*

Subragen:

- Welke actuele ontwikkelingen zijn van invloed op een inclusief en weerbaar voedselhulpsysteem van verse en lokale groenten en fruit?
- Welke waarden hebben de verschillende actoren in een voedselhulpsysteem voor lokale en verse groenten en fruit en hoe vinden ze elkaar?

1.3 Onderzoeksaanpak

Kenmerkend voor wetenschapswinkelprojecten is de samenwerking met studenten en de samenwerking met de opdrachtgevers, voor wie ook een actieve rol is beoogd. Er zijn twee ACT-groepen aan de slag geweest in dit onderzoek en twee stagairs (Figuur 1). ACT groep 1 heeft een onderzoek gedaan naar 'multifunctionaliteit zorgboerderijen' en ging in op de verschillende combinaties van functies die al dan niet bijdragen aan een veerkrachtig systeem voor Vriendentuinen. ACT groep 2 heeft onderzoek gedaan naar verschillende organisatievormen voedselhulp aan mensen in voedselonzeekerheid (Potze et al., 2021). Ze hebben daarbij gekeken naar hoe Vriendentuinen de voedselhulp organiseren en zijn op zoek gegaan naar inspirerende voorbeelden om lessen te kunnen trekken over de organisatie en weerbaarheid van het concept Vriendentuinen (Bosman et al., 2021).

Figuur 1 - Inhoudelijke afkadering van academic consultancy projecten 1 & 2.

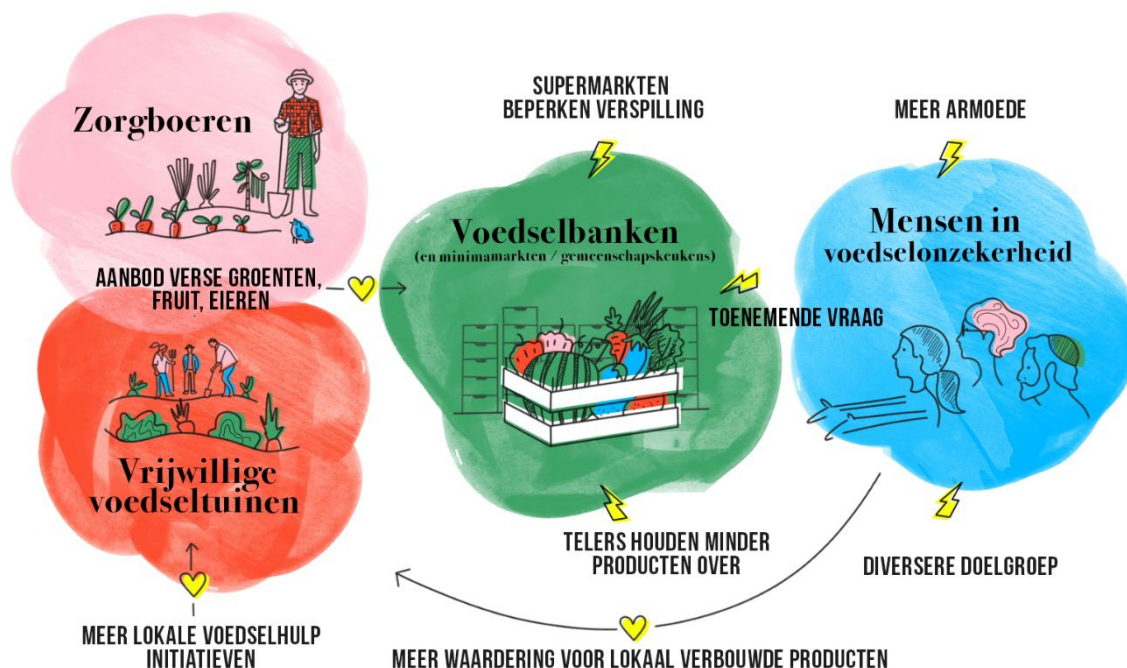
Naar aanleiding van de uitkomsten uit de ACT-groepjes is in samenspraak met de opdrachtgevers en de begeleidingscommissie is besloten om het onderzoek te verbreden en niet alleen te richten op zorgboeren die voedsel doneren (Vriendentuinen), maar ook op vrijwillige Voedseltuinen die beogen om mensen in voedselonzeekerheid toegang te bieden tot verse en lokale groenten en fruit. En waar in de originele opzet beoogd werd in deze fase een aantal pilots van Vriendentuinen te ondersteunen in communitybuilding, is besloten een begin te maken met netwerk- en informatie-uitwisseling. In dit kader zijn stagiaires aan de slag gegaan. Zij hebben verschillende interviews gehouden, verschillende plekken gezocht en geïnventariseerd waar wiens behoefte lag, onderzoek gedaan naar het vormgeven van leernetwerken en een workshop georganiseerd voor vrijwillige Voedseltuinen, zorgboeren en Voedselbanken (van Moorst, M.F. en R. Aldeeb, 2021). In deze eindrapportage beogen we zicht te bieden op een aantal lessen uit dit proces met een toespitsing op de mogelijkheid om samen te werken aan meervoudige waarden. Drie waarden die hierin centraal stonden zijn 'voedselhulp voor mensen in armoede', 'zinnvolle dagbesteding' en 'experimenteren met alternatieve vormen van landbouw'.

1.4 Leeswijzer

Zoals reeds aangegeven zijn er allerlei maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op de activiteiten van Voedseltuinen. In hoofdstuk 2 worden kort een aantal ontwikkelingen rondom landbouw en voedsel en rondom voedselhulp geadresseerd om mede op basis hiervan te identificeren welke uitdagingen veerkracht vereisen en waar mogelijk kansen liggen om de veerkracht van het voedselhulpsysteem van lokale en verse producten te vergroten. Hoofdstuk 3 gaat vervolgens in op de verschillende waarden die te vinden zijn bij de verschillende relevante actoren, zoals vriendentuinen, vrijwillige Voedseltuinen en Voedselbanken en geeft aan welke spanningsvelden er een rol spelen in voedselhulpsysteem van lokale en verse groenten en fruit. Ook worden een aantal voorbeelden van hoe men elkaar vindt in de samenwerking op bepaalde aspecten. Hoofdstuk 4 sluit af met een aantal aanknopingspunten voor Voedseltuinen en voedselhulporganisaties om een veerkrachtig en inclusief voedselhulp systeem van verse en lokale groenten en fruit te creëren voor mensen in voedselonzeekerheid.

2 Actuele ontwikkelingen rondom transitie landbouw en voedselhulp

In het creëren van veerkrachtige voedselhulpsystemen is het van groot belang om de maatschappelijke opgave om te komen tot voedselzekerheid mee te nemen. Gebrek aan voedselzekerheid staat voor een gebrek aan sociale, financiële en fysieke toegang tot voedzame voeding die een actief en gezond leven ondersteunt (Silvis, Bergevoet & Dagevos, 2021). *Voedseltuinen* lijken hier een mogelijke bijdrage in te kunnen leveren. Zo ondersteunen zij Voedselbanken in het vergroten van het aanbod aan groenten, fruit en eieren. Dit zijn producten die formeel 60% van het aanbod zouden moeten zijn van Voedselbanken, maar waar Voedselbanken vaak niet in kunnen voldoen (Bosman et al., 2021).

Figuur 2 - Trends en ontwikkelingen in de voedselhulpketen van verse en lokale producten.

In de periode 2020-2022 dat dit onderzoek plaats vond hebben verschillende mondiale gebeurtenissen impact gehad op de vraag naar voedselhulp in Nederland. Zo hebben de Covid-19 pandemie en de bijbehorende maatregelen aanzienlijke economische gevolgen gehad. Hoewel de Nederlandse overheid investeerde in sociale uitkeringen en andere maatregelen om de inkomens op peil te houden, werden meer huishoudens afhankelijk van voedselhulp om voldoende eten op tafel te zetten. In december 2020 werd een stijging van 7,2% van het aantal ontvangers van Nederlandse Voedselbanken geconstateerd ten opzichte van 2019 (Tijssen, 2021). Deze groeiende vraag naar voedselhulp zette door in 2022, daarnaast verandert ook de doelgroep die behoefte heeft aan voedselhulp. Dit komt met name door de grote inflatie die het gevolg is van de coronapandemie die nog altijd zorgt voor logistieke verstoringen en speculatie, de schaarste in personeel die kosten opdrijft en de oplopende energie- en grondstofprijzen o.a. als gevolg van de uitbraak van de oorlog Oekraïne (Lambregts & Rol, 2022). Zo komen nu ook steeds meer mensen uit middeninkomens in financiële problemen. In reactie hierop worden is de inkomenseis om aanspraak te kunnen maken op voedselhulp al in september bijgesteld in plaats van op het gebruikelijke moment in januari (NOS, 2022). De veranderende vraag en doelgroep werd ook lokaal opgemerkt. Zo merkte voedseltuin Mooieweg in Arnhem sinds een aantal jaar dat het type producten dat graag wordt ontvangen steeds diverser is en

dat er meer waardering is voor lokaal verbouwde en biologisch geteelde producten. Zo noemde de oprichter dat, waar men een aantal jaar terug niet met speciale groenten aan hoefde te komen, men nu zelfs enthousiaste reacties ontvangt op bijzondere groenten als mosterdblader. Vanuit de tuin zorgen de vrijwilligers wel altijd dat er receptuur en wat extra uitleg is bij de producten zodat mensen weten wat ze mee naar huis nemen en hoe ze dat kunnen bereiden.

Naast de toegenomen en veranderende vraag, staat ook de aanvoer van voedselhulp onder druk. Voedselbanken halen een groot deel van hun aanbod uit reststromen van producenten en supermarkten, echter zijn deze partijen de afgelopen jaren steeds efficiënter geworden in het beperken van verspilling. Deze winst in efficiëntie heeft als gevolg dat aanvoer van producten aan Voedselbanken in het nauw komt.

In de algehele voedingssector neemt de belangstelling voor verse en lokale producten toe. Met name de duurzaamheid, de relatie met de boer en het vertrouwen in de gezondheidswaarde van deze producten zijn hierin belangrijke drijfveren voor consumenten. Onder meer als reactie op deze groeiende vraag wordt er hard gewerkt aan het aanbod van lokale, verse en duurzaam geteelde producten die men direct bij de boer of op een boerenmarkt kan afhalen. Deze producten zijn echter vaak nog exclusief wat betreft de prijs en toegankelijkheid. Overheidspartijen trekken op met lokale partners in het realiseren van gezondere en duurzamere voedselomgevingen. Hierin is er helaas nog niet altijd aandacht voor de specifieke situatie van mensen in armoede die nog minder mogelijkheden hebben om te kiezen voor gezonde en duurzame producten.

Naast het groeiende aantal initiatieven dat experimenteert met lokale afzet van duurzaam geteelde producten is er ook een groeiend aantal initiatieven dat zich richt op het lokaal organiseren van voedselhulp. Zo zijn er naast zorgboeren die hier hun steentje aan bij proberen te dragen ook veel andersoortige Voedseltuinen en volkstuinverenigingen die op (een deel van hun) percelen telen voor bijvoorbeeld Voedselbanken, minimamarkten of gemeenschapskeukens.

In deze studie hebben we de dynamische context waarbinnen zorgboeren en vrijwilligers in tuinen en Voedselbanken werken aan de productie en uitgifte van voedselhulp meegenomen. Om mede op basis hiervan te identificeren waar kansen liggen om de veerkracht van het voedselhulp systeem van lokale en verse producten te vergroten en welke uitdagingen juist veerkracht vereisen. In het volgende hoofdstuk worden daartoe de waarden van de verschillende actoren in dit voedselhulpsysteem benoemd en ook een aantal spanningsvelden gedetecteerd.

3 Waarden en spanningsvelden in voedselhulpsysteem van verse en lokale groenten en fruit

Dit hoofdstuk gaat in op verenigbaarheid van verschillende waarden van de zorgboeren, vrijwillige Voedseltuinen en Voedselbanken en soortgelijke organisaties. Daartoe worden in paragraaf 3.1 eerst de verschillende waarden van de verschillende partijen geschetst, vervolgens wordt in paragraaf 3.2 ingegaan op een aantal spanningsvelden die een rol spelen in een veerkrachtig voedselhulpsysteem van lokale en verse groenten en fruit en tot slot volgen in paragraaf 3.3 wat inspirerende voorbeelden waarin een aantal van deze spanningsvelden ook geslecht worden.

3.1 Verschillende waarden

De verbreding van Vriendentuinen naar voedselhulpsysteem van lokale en verse groenten en fruit waarbinnen alle partijen betrokken worden die voedselhulp van tuin tot bord organiseren, heeft consequenties voor de waarden die er gecreëerd worden. De verschillende partijen, Voedselbanken, zorgboeren en vrijwillige Voedseltuinen, werken namelijk zelfstandig aan verschillende waarden. Deze waarden zijn van belang in de afwegingen die ze maken, de prioriteit die ze geven aan activiteiten en de manier waarop ze het werk inrichten. Grofweg is er het volgende onderscheid te maken in de waarden die de partijen nastreven:

Voedselbank NL verenigt verschillende waarden, en zet met name in op het:

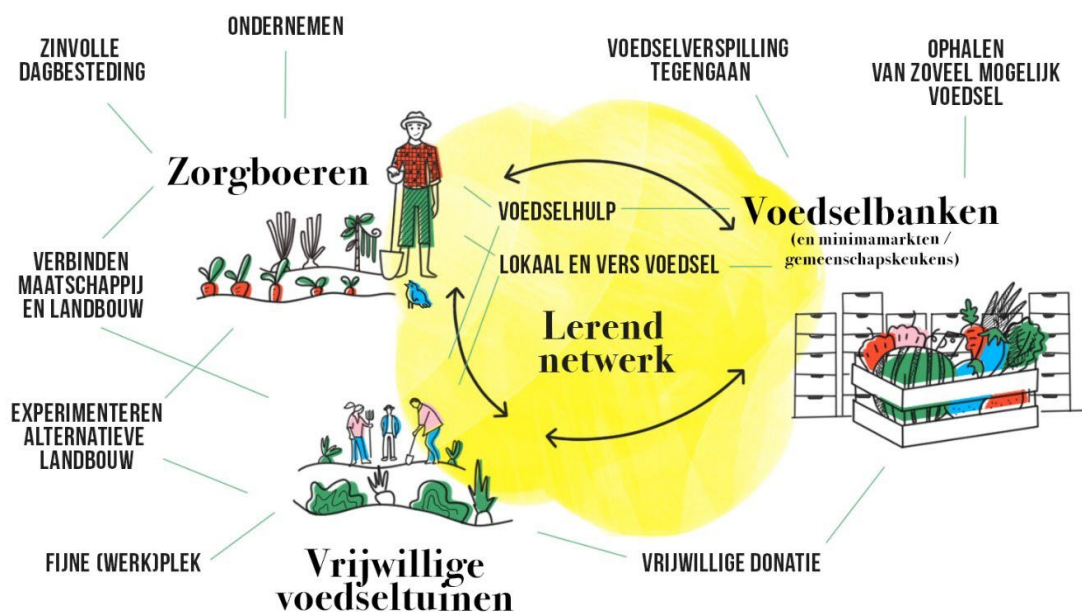
- leveren van voedsel aan mensen in armoede;
- ophalen van zoveel mogelijk voedsel;
- tegengaan van voedselverspilling;
- werken op basis van donatie en vrijwilligheid;
- hanteren van een vaste werkwijze;
- realiseren van grootschalige impact;

Zorgboeren incl. Vriendentuinen leggen de nadruk op het:

- bieden van een zinvolle dagbesteding;
- integreren van diverse functies;
- verbinden van de maatschappij en landbouw;
- experimenteren met alternatieve vormen van landbouw;
- leveren van lokaal voedsel aan mensen in armoede;
- produceren van verse en voedzame producten;
- ondernemen;

Vrijwillige Voedseltuinen:

- werken op basis van donatie en vrijwilligheid;
- experimenteren met alternatieve vormen van landbouw;
- produceren verse en voedzame producten;
- fijne (werk)plek;
- vormen van een hechte gemeenschap met eigen werkwijze;
- leveren van lokaal en gezond voedsel aan mensen in armoede;

Figuur 3 - Waarden per actor uit het lerend netwerk.

De voornaamste overeenkomst is dat alle partijen op hun manier waarde hechten aan voedsel voor mensen in armoede. Echter verschillen de principes en voorwaarden die ze hechten aan dit voedsel: moet het voedsel gratis zijn, moet het voedsel vers en lokaal zijn of moet de voedselproductie onderdeel zijn van een zinvolle dagbesteding? Hoe deze verschillende nuances en interpretaties de mogelijkheid tot het samen opzetten van voedselhulp beïnvloeden wordt verder geïllustreerd in paragraaf 3.3.

3.2 Spanningsvelden in voedselhulp van verse en lokale groenten en fruit

Er zijn verschillende spanningsvelden te onderscheiden die een rol spelen in een veerkrachtig voedselhulpsysteem van lokale verse groenten en fruit:

gratis-geld

Voedselbanken functioneren volgens het systeem van donatie en vergoeden in principe niets. Vriendentuinen zijn zorgboeren die producten doneren. Voor een bredere groep zorgboeren wordt het op de lange termijn vol te houden en überhaupt beter haalbaar als er een kleine vergoeding tegenover staat. Sommigen gaven daarbij aan dat vergoeding of donatie van zaaigoed al dan niet door derden of de Voedselbank al heel prettig was, anderen zagen mogelijkheden via social return on investment (SROI). Bij vrijwillige Voedseltuinen is er ook de noodzaak om financieel ondersteund te worden in aankopen. Het voornaamste verschil is dat vrijwillige Voedseltuinen überhaupt geen eigen financiën hebben, wat maakt dat het spanningsveld iets minder manifest is dan bij zorgboeren.

zorg-landbouw

De prioriteit van zorgboeren ligt in eerste instantie bij het bieden van zorg, in de vorm van een passende dagbesteding en fijne werkplek voor mensen die op de reguliere arbeidsmarkt minder goed uit de verf komen. De landbouwactiviteiten en in dit kader meer specifiek het hebben van een moestuin, is veelal een middel en in mindere mate een expliciet doel. En er zit zelfs in enige mate een spanningsveld tussen landbouw en zorg, onder andere omdat niet iedereen die voor dagbesteding of werk op een zorgboerderij komt affiniteit heeft met het verbouwen van groenten en fruit. Bij vrijwillige Voedseltuinen is juist de insteek het verbouwen van voedsel, echter blijkt dat deze tuinen ook een

maatschappelijke zorgtaak vervullen. Aangezien een deel van de vrijwilligers (soms) behoefte heeft aan extra sociale ondersteuning.

lokale impact-grootschalige impact

Voedselbank Nederland richt zich met name op grootschalige impact. De grote behoefte aan producten van mensen in voedselonzeerheid leidt er toe dat Voedselbank Nederland zich in eerste instantie richt op grootschalige hoeveelheden. Bij Voedseltuinen zoals bij zorglandbouw en vrijwillige Voedseltuinen ligt de nadruk niet op grote hoeveelheden maar gaat het om de gezondheidswaarde, sociale impact van en waardering voor hun producten.

integratie van functies-specialisatie

Voedselbanken NL heeft zich gespecialiseerd op de distributie van restpartijen en donaties aan mensen in armoede. Terwijl zorgboeren en vrijwillige Voedseltuinen allebei zich bewust richten op het bijdragen aan diverse functies zoals sociale inclusie, verduurzaming van het landbouw systeem en een link leggen tussen het platteland en de stad. In de samenwerking tussen Voedselbanken en Voedseltuinen kan dit leiden tot een spanningsveld omdat het werken met producenten anders is dan het werken met verkopers zoals supermarkten.

vrijwillig-ondernemer

Dit spanningsveld ligt in het verlengde van het eerder genoemde spanningsveld 'gratis-geld' waar met name op de producten werd ingestoken. Maar ook al dan niet vergoeding voor arbeid speelt een rol in dit voedselhulpsysteem. Uiteindelijk is de zorgboer een ondernemer, weliswaar een speciaal soort ondernemer met veel oog voor zachte waarden, maar wel iemand die er zijn boterham mee moet verdienen. De vrijwilligers van een vrijwillige voedseltuin zitten in die zin in een andere positie, zo ook de personen die bij de Voedselbanken betrokken zijn.

autonomie-samenwerking

Voedselbanken, vrijwillige Voedseltuinen en zorgboeren hebben allen een eigen manier van werken en waarderen ook een bepaalde mate van autonomie om te bepalen hoe zij dingen aanpakken. Om een veerkrachtig voedselhulpsysteem van verse en lokale groenten en fruit te creëren is juist ook de samenwerking en onderlinge afstemming belangrijk. En in sommige gevallen lukt dat beter en gemakkelijker dan in andere gevallen. In algemene zin zijn er nog best wel wat uitdagingen te slechten, vandaar ook de aanbevolen ontwikkelingsrichting voor een leernetwerk om kennis en ervaring uit te wisselen en elkaar beter te leren 'vinden'.

Duidelijk is geworden dat de waarden en (organisatie)principes van de key actoren in dit voedselhulpsysteem op verschillende wijzen in de praktijk worden gebracht, soms op gespannen voet met elkaar staan en voor uitdagingen zorgen. Hieronder volgen een aantal voorbeelden waarbij de vrijwillige Voedseltuinen, zorgboeren, Voedselbank en soortgelijke organisaties elkaar kunnen vinden en spanningsvelden slechten.

3.3 Voorbeelden van meervoudige waardecreatie

Een uitdaging voor zorgboeren bleek te liggen in het onderhoud van de moestuinen. Zorgboeren hebben met name als hoofdtak zorg te bieden en veel van de deelnemers zijn niet per definitie geïnteresseerd in of gebaad bij het verbouwen van groenten en fruit. Vaak is er op het land van een zorgboer wel ruimte voor een akkerbouw of een moestuin maar in de meeste gevallen slaagt dit alleen als er een vrijwilliger is die het beheer overziet. *Door de link te leggen tussen vrijwilligers die zich organiseren in het verbouwen van voedsel voor voedselhulp en zorgboeren zijn er mogelijkheden om de zorgboer te ontzien bij de coördinatie van de tuinen.*

Werk en voedselvoorziening van de Voedselbank moeten per definitie gratis en vrijwillig zijn. Dit betekent dat het verbouwen van voedsel vrijwillig moet. Er zijn echter ook Voedseltuinen *waarbij de tuinders een deel van de opbrengst zelf mogen houden*. Dit kan het aantrekkelijker maken om mensen onderdeel te laten zijn en gemotiveerd te houden voor het werken in de tuin of op de akker. Daarnaast biedt dit ook een mogelijkheid voor mensen die niet onder de armoedegrens vallen die de

Voedselbank hanteert om toch aanspraak te kunnen maken op een aanvulling op hun dieet met gezonde en lokale producten. Daarnaast is het mogelijk dat belanghebbenden zoals gemeenten moestuinen financieel en/of materieel ondersteunen, zoals bijvoorbeeld zorgboerderij De Slangenburg.

Er zijn verschillende Voedselbanken die samenwerken met Voedseltuinen en zorgboeren. Elk van de Voedselbanken heeft een eigen organisatievorm. Zo is er *een lokale Voedselbank in Gelderland die zelf partijen bezoekt om voedsel op te halen*. Ze bezoeken meerdere keren per week verschillende supermarkten, restaurants, boeren, markten, sorteren het voedsel en verdelen het zelf. Daarnaast is er ook een online webwinkel waar donateurs gericht geld kunnen doneren voor specifieke producten. Alles draait op vrijwilligers en daar is nooit een tekort aan. Het afhaalsysteem en de webshop in Gelderland ondersteunt voedselhulp door middel van transport en informatie over waar er vraag naar is, daarnaast zouden donateurs ook specifiek verse en lokale producten kunnen financieren wat de zorgboer en voedseltuin van een kleine vergoeding zou kunnen voorzien.

Een ander voorbeeld is de Voedselbank in Rotterdam die een *kruidenierswinkel* heeft. Deze winkel maakt onregelmatige stromen van verse levensmiddelen van boeren mogelijk. Klanten kunnen namelijk zelf kiezen wat ze willen en er is geen probleem als er meer of minder wordt gebracht. Dit zijn inspirerende vormen van voedselhulp organisatie die een veerkrachtige samenwerking van tuin tot bord faciliteren.

4 Waarden en spanningsvelden in voedselhulpsysteem van verse en lokale groenten en fruit

Dit slothoofdstuk adresseert een aantal aanknopingspunten voor Voedseltuinen (zorglandbouw en vrijwillige Voedseltuinen) en voedselhulporganisaties zoals de Voedselbank om een veerkrachtig en inclusief voedselhulp systeem van verse en lokale groenten en fruit te creëren voor mensen in voedselonzeekerheid. Het hoofdstuk sluit af met een korte reflectie en discussie over de mogelijkheden en onmogelijkheden rondom dit onderzoek.

4.1 Aanknopingspunten weerbaar en inclusief voedselhulpsysteem van verse en lokale groenten en fruit

Verbreden concept en netwerk

De verbreding van focus op weerbaar concept van Vriendentuinen naar focus op een weerbaar en inclusief voedselhulpsysteem van lokale en verse groenten en fruit met een breder netwerk van actoren waarbinnen zorgboeren, vrijwillige Voedseltuinen en voedselhulporganisaties betrokken zijn, lijkt een zinvolle ontwikkelingsrichting voor het creëren van een weerbaar en inclusief voedselhulpsysteem van lokale en verse groenten en fruit.

Kennisuitwisseling en netwerkvorming

Bij Voedseltuinen (zorgboeren en vrijwillige Voedseltuinen) bestaat de wens tot inspiratie, kennis, verbinding, samenwerking en uitwisseling. Het zou hen helpen deel uit te maken van een netwerk om hun organisatie en aanpak verder te ontwikkelen onder andere door het delen van moeilijkheden en successen.

Bottom-up verbondenheid gecombineerd met generieke ondersteuning in kennis en netwerkactiviteiten

Tot nu toe zijn veel Voedseltuinen bottom-up geïnitieerd en zijn ze grotendeels afhankelijk van bottom-up ondersteuning door vrijwilligers en giften. Hier zit veel energie en heeft ook tot gevolg dat initiatieven een uniek karakter hebben. Naast het belang van handhaven van de diversiteit en uniekheid van de verschillende Voedseltuinen zien Voedseltuinen tevens meerwaarde in het samenvoegen en samen leren van generieke lessen over bijvoorbeeld de mogelijkheden tot SROI financiering, hoe verbinding te leggen met de ontvanger van voedselhulp, logistieke organisatie, creëren van een fijne (werk)plek/dagbesteding en de productie van voedselhulp. Hierbij lijkt de ideale balans dat men van onderaf verbonden is en men tegelijkertijd van bovenaf faciliteert in het leren en delen van lessen.

Iedereen in de voedselhulpketen doet iets. Nu is het werk met name in de handen van zorgboeren, deelnemers en vrijwilligers van Voedseltuinen. Deze bottom-up gedragenheid is van belang, echter zijn er ook andere partijen die een steentje bij kunnen dragen. Door middel van het ondersteunen van een landelijk netwerk dat uitwisseling van ervaringen en gezamenlijk leren mogelijk maakt zodat niet elke voedseltuin en lokale voedselhulp organisatie zijn eigen weg hoeft te vinden. In dit netwerk zijn er idealiter rollen voor zowel lokale initiatieven als voor landelijke organisaties en initiatieven zoals SFLZ, Voedselbanken NL, Citydeal gezonde en duurzame voedselomgeving en Stichting DOEN.

Waarde creëer je samen – en niet alleen

Voedselhulp dient als doel om voedselonzeekerheid tegen te gaan. Hiermee dient het dus mensen die gebrek hebben aan financiële, sociale en fysieke toegang tot voedzame voeding. Om de toegang te vergroten is het fundamenteel om als keten met elkaar verbonden te zijn om zo ervaringen uit te

wisselen, onder andere over welk voedsel beschikbaar en gewenst is, of hoe dit voedsel kan worden bereid. Hiermee impliceren van niet dat mensen in armoede verplicht kenbaar moeten maken welke producten zij graag willen ontvangen maar wel dat er uitwisseling mogelijk moet zijn tussen ontvangers van de verse producten en de producenten van de producten. Hierbij lijkt de meest vanzelfsprekende rol een faciliterende rol voor lokale Voedselbanken om zo uitwisseling van ervaring en kennis te stimuleren.

Overige principes voor de ontwikkeling van een veerkrachtig voedselhulpsysteem die wij van belang achten zijn: (1) mensen in hun kracht zetten (*empowering*) – dat gaat over initiatiefnemers, zorgboeren en vrijwilligers, maar ook over het betrekken en verbeteren van de positie van de ontvanger, (2) meervoudigheid versterken (*pluralizing*) – het onderkennen en waarderen van meervoudigheid in waarden, maar elkaar ook proberen te vinden op gedeelde waarden. Hierbij is het belangrijk om in het oog te houden dat er maatschappij breed waarden worden gecreëerd, (3) noodzaak tot gezamenlijkheid (*collectivity*) – om een leernetwerk te vormen moet duidelijk zijn wat je aan elkaar kunt hebben.

4.2 Reflectie en discussie

In dit onderzoek zijn wij als onderzoekers en vele betrokkenen die we hebben gesproken met ons, ervan bewust geweest dat het vergroten van het aanbod van lokale versproducten bij Voedselbanken uiteraard niet de structurele ongelijkheidsproblematiek adresseert, noch de vragen die er gesteld moeten worden bij de wenselijkheid van het bestaan van Voedselbanken. Ook lost het de fundamentele ontoereikendheid van Voedselbanken om bevolkingsgroepen toegang tot veilig en voedzaam voedsel te verschaffen niet op.

De hevigheid en urgentie van de actuele situatie noodzaakt tot structurele en directe veranderingen van het Nederlandse voedselhulpsysteem. Hierin heeft dit onderzoek slechts enkele mogelijkheden kunnen aanstippen. Het echte werk wordt op dit moment dagelijks gedaan in de praktijk door allerlei vrijwilligers en maatschappelijk betrokken ondernemers. Voor vervolgonderzoek zien wij dan ook noodzaak en meerwaarde om dichterbij de mensen te staan die in de praktijk hieraan meewerken. Daarnaast hebben wij in dit onderzoek relatief weinig aandacht kunnen besteden aan mensen die voedselonzeekerheid ervaren. Ervaringen van deze mensen moeten beter voor het voetlicht worden gebracht in de vervolgstappen van Voedselhulporganisaties, Voedseltuinen en faciliterende organisaties.

Tot slot hopen we een bescheiden bijdrage te leveren aan een proces en een gesprek waarin zorgboeren die voedsel doneren (Vriendentuinen), vrijwillige Voedseltuinen en Voedselbanken en soortgelijke organisaties, bij wie elk net iets andere waarden voorop staan, elkaar net iets beter leren begrijpen in hun verschillende waarden en makkelijker kunnen vinden op een aantal gezamenlijke waarden en dat er wellicht ook verschuivingen plaatsvinden in waarden.

Bronnen

Bosman, L., San Mauro, F. L., Gardavsky, F., Ingenhoven, K., Maibom, L., & Van Loon, T. (2021, oktober). *Seeds of Resilience*.

Kliem, L., & Sievers-Glotzbach, S. (2021). Seeds of resilience: the contribution of commons based plant breeding and seed production to the social-ecological resilience of the agricultural sector. *International Journal of Agricultural Sustainability*. DOI:10.1080/14735903.2021.1963598

Marcel Lambregts, Martijn Rol. "Detailhandel Food: Veranderende Consument Vraagt Meer Creativiteit." Rabobank, 24 May www.rabobank.nl/kennis/s011087550-detailhandel-food-veranderende-consument-vraagt-meer-creativiteit.

van Moorst, M.F. en R. Aldeeb (2021) Vriendentuinen. How to create a learning community to develop a resilient food-aid system?

Potze, A., Drieskens, C., Kareem, F., Kranendonk, J., Iersel, M., & Zegers, M. (2021). (rep.). Feeding the research: On the challenges and opportunities for Dutch care farms to organise food aid.

Silvis, H. J., Bergevoet, R. H. M., & Dagevos, H. (2021). *Kijk op voedselzekerheid: eerste antwoorden op enkele vragen* (No. 2021-040). Wageningen Economic Research.

Thijssen, J. (2021, March 10). *Flinke groei klanten Voedselbank –160.500 Mensen Voorzien Van Voedselhulp* Voedselbanken Nederland newsroom. Retrieved March 1, 2022, from <https://nieuws.Voedselbankennederland.nl/197233-flinke-groei-klanten-Voedselbank-160-500-mensen-voorzien-van-voedselhulp>

Unknown. (2022, September 17). *Voedselbank verruimt de Norm voor Afhalen hulppakketten vanwege inflatie*. NOS.nl - Nieuws, Sport en Evenementen. Retrieved October 4, 2022, from <https://nos.nl/artikel/2444954-voedselbank-verruimt-de-norm-voor-afhalen-hulppakketten-vanwege-inflatie>

Documenten:

- Stichting Fondsenbeheer Landbouw en Zorg, PvA
- Rapportage Evaluatieonderzoek project Vriendentuinen, 2018.